

УДК 1:37

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК
ЯК ПРИРОДООХОРОННИЙ ОБ'ЄКТ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ**

**NATIONAL NATURE PARK AS A NATURE
PROTECTION OBJECT OF AN INFORMATION
SYSTEM**

Оленич І. М.,
викладач кафедри туризму, Львівський
державний університет фізичної культури
(Львів, Україна), e-mail: V.Hrehk@i.ua

Olenych I. M.,
Lecturer of the Department of Tourism, Lviv State
University of Physical Culture (Lviv, Ukraine),
e-mail: V.Hrehk@i.ua

Природоохоронні території (ПОТ) влаштовують для охорони, збереження і підтримки біорізноманіття, природних і окультурених ландшафтів, а класифікація їх дається у Законі «Про природно-заповідний фонд України». Хоча усі ПОТ мають одну мету, але на практиці вони значно відрізняються за функціями та завданнями, що виконують, і в останній час не зазнавали суттєвих змін.

Основною формою природоохоронних територій довгий час були заповідники, у більшості зарубіжних країн це були і надалі залишаються національні парки, роль яких зростає в останні роки в Україні, яка має достатні природні й соціально-економічні умови, а також природоохоронні традиції, що зумовили виникнення національних парків. Ідея охорони територіально значних заповідних масивів науково-природничого значення в Карпатах зародилася на початку XX століття, і мета наших українських національних природних парків полягає у збереженні природної та історико-культурної спадщини народу.

Ключові слова: Природоохоронні території (ПОТ), ландшафт, національний парк, екологія, природні ресурси, рекреація, охорона природи, категорія, охоронні території, планова організація парків, туризм.

Natural Environment Protected Areas (NEPAs) are meant for protection, preservation and patronage of biodiversity, natural and domesticated landscapes, and their classification is given in The Law «On The Nature Reserve Fund of Ukraine». Although all NEPAs have one purpose, but in praxis they differ significantly with functions and tasks they perform, and recently they have not undergone any significant changes.

For a long time, sanctuaries have been a main form of natural environment protected areas, in most foreign countries these have been still the national parks, their role has increased lately in Ukraine, that has sufficient natural and socio-economic conditions along with environment protecting traditions, that have led to the emergence of national parks. The idea of protecting the territorially significant reserves of scientific and natural significance in the Carpathians was born at the beginning of the 20th century, and a purpose of our Ukrainian national nature parks is to preserve the natural, historical and cultural heritage of people.

Keywords: nature protection areas (NPAs), landscape, national park, ecology, natural resources, recreation, nature protection, category, protected areas, planned parks organization, tourism.

Природоохоронні території (ПОТ) виділяються з метою охорони, збереження і підтримки біорізноманіття, природних і окультурених ландшафтів. У світі їх налічується 30 350, загальна площа становить 13 232 275 км² [11]. На сьогодні використовується понад 1 388 термінів, що застосовуються для позначення різних типів ПОТ, що створює великі труднощі для їхнього моніторингу і систематизації на міжнародному рівні. Проте, порівнюючи природоохоронні території, у багатьох випадках, простежуються незначні відмінності між ними у функціях чи завданнях (таблиця 1). У 1978 році Міжнародний союз охорони природи розробив міжнародну класифікацію категорій ПОТ відповідно до завдань управління [9]. Було виділено 10 категорій.

В Україні національна класифікація ПОТ дається у Законі «Про природно-заповідний фонд України», від 16 червня 1992 року, стаття 3. При цьому виділяють окремо природні території та об'єкти і штучно створені комплекси. До першої групи належать: природний заповідник, біосферний заповідник, національний парк, регіональний ландшафтний парк, заказники, пам'ятки природи та заповідне урочище. До другої – ботанічний сад, дендрологічний парк, зоологічний парк та парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва.

У 1994 році міжнародна класифікація була повністю переглянута та перероблена [10]. У результаті було виділено лише шість категорій і дано наступне визначення «природоохоронної території»: «Природоохоронною територією є ділянка суші і (або) моря, що спеціально призначена для охорони і підтримки біологічного різноманіття, а також природних та культурних ресурсів, і що керується юридичними або іншими ефективними способами» (таблиця 2) [4, с. 7]. Не дивлячись на те, що всі ПОТ мають одну мету, яка є у визначенні, на практиці вони значно відрізняються за функціями та завданнями, що виконують.

З 1992 року класифікація ПОТ в Україні не зазнавала суттєвих змін. Основною формою природоохоронних територій довгий час були заповідники, у більшості зарубіжних країн це були і надалі залишаються національні парки. Проте, в останні роки, роль національних парків зростає і в Україні, їхня мережа у майбутньому буде розширюватись [7].

Концепція національних парків формувалась паралельно з розвитком природоохоронного мислення людства. У перших міжнародних визначеннях національного парку, які були сформульовані Лондонською (1933) і Вашингтонською (1940) [1] конференціями, підкреслювались такі його основні риси, як державний підхід до створення національного парку і контроль за ним; збереження природи і краси пейзажу (відпочинок та освіта населення розглядались як супутня мета); підтримка режиму охорони природи і заборона дій, які руйнують чи знищують об'єкти охорони. Єдине міжнародне природоохоронне визначення національного парку було прийнято у 1969 році в Делі на Генеральній асамблеї Міжнародного союзу охорони природи (МСОП). Згідно МСОП національний парк є великою територією, яка охоплює одну або декілька екологічних систем не змінених або мало змінених експлуатацією і поселенням людини, відзначається різноманітними типами ландшафтів і багатством рослинного й тваринного світу, а також різноманітністю геоморфологічних систем, особливо цінних з наукової, освітньої, виховної та рекреаційної точки зору, або яка характеризується природними пейзажами високої естетичної вартості; де державні органи країни вживають відповідних заходів щодо запобігання та унеможливлення на охоронній території (або її частині) природокористування з метою збереження (або підтримки) природних, екологічних,

Таблиця 1

Природоохоронні території світу та України [3].

Категорії ПОТ світу	Категорії ПОТ України	Подібності та відмінності категорій ПОТ
Наукові резервати	Природні заповідники	Подібність у завданнях, критеріях відбору, формах власності.
Національні парки	Національні природні парки	Подібність у завданнях. Відмінність у структурі зон і їх функціональному використанні.
Пам'ятки природи	Пам'ятки природи	Подібність у завданнях, критеріях відбору, формах власності.
Керовані резервати природи	Аналогів немає	–
Охоронні ландшафти	Ландшафтні заказники	Подібність у завданнях, формі власності на землю. Відмінність у розмірах, частково за функціональним призначенням.
Резервати ресурсів	Аналогів немає	–
Біологічні місцевості, антропологічні резервати	Аналогів немає	–
Керовані місцевості багатоцільового використання	Аналогів немає	–
Біосферні заповідники	Біосферні заповідники	Подібність в основних функціях і завданнях.
Місця світової спадщини	Аналогів немає	–
Аналогів немає	Заповідні урочища	–
Аналогів немає	Регіональні ландшафтні парки	–

Таблиця 2

Міжнародна класифікація ПОТ та їхня кількість і площі [3; 4]

Категорія	Назва ПОТ та її визначення	Кількість (% від загальної кількості)	Площа, км ² (% від загальної площі)
Категорія Ia	Резерват строгої охорони/Strict Nature Reserve: природоохоронна територія, що визначена для використання в наукових цілях.	5 189 (17)	1 919 058 (14)
Категорія Ib	Дикі землі/Wilderness Area: природоохоронна територія, яка визначена для захисту непорушених земель.		
Категорія II	Національний парк/National Park: природоохоронна територія, яка визначена головним чином для захисту екосистем і рекреації.	3 384 (11)	4 001 605 (30)
Категорія III	Пам'ятник природи/Natural Monument: природоохоронна територія, яка визначена для збереження специфічних природних особливостей.	2 122 (7)	193 021 (1)
Категорія IV	Керовані місцезростання видів/Habitat/Species Management Area: природоохоронна територія, яка забезпечує охорону, головним чином, завдяки людському втручанням.	11 171 (37)	2 459 703 (19)
Категорія V	Охоронний ландшафт/ділянка моря/Protected Landscape/ Seascape: природоохоронна територія землі або моря, яка визначена для їх охорони та рекреації.	5 578 (18)	1 057 448 (8)
Категорія VI	Охоронна територія по керуванню ресурсами/Manager Resource Protected Area: природоохоронна територія, яка визначена для раціонального використання природних екосистем.	2 897 (10)	3 601 440 (27)
Усього		30 350 (100)	13 232 275 (100)

геоморфологічних, естетичних цінностей цієї території, перебування й рух населення на якій дозволяється за певних умов для відпочинку й культурно-освітніх цілей. Проте таке визначення не було достатньо точним та ефективним, тому МСОП розширив визначення, додавши в якості важливих ознак національного парку розмір («відносно велика територія»), недоторканість природи, допуск відвідувачів для освіти та відпочинку як мета-ознака [1].

Природні й соціально-економічні умови, а також природоохоронні традиції окремих країн зумовили виникнення національних парків різної площі у різні відрізки часу. Розглянемо систему національних парків за частинами світу (таблиця 3).

Північна Америка є батьківщиною національних парків. Перший парк – Елстоунський був створений у 1872 р. на площі 899 104 га урядом Сполучених Штатів Америки. У США вважається, що статус національних парків у порівнянні з іншими ПОТ забезпечує найбільш високий ступінь захисту території. Вони створюються переважно для охорони природних комплексів та місць концентрації природних об'єктів. Канада – друга країна у світі, яка створила національний парк (1885). Головною причиною організації була не стільки охорона природи, скільки забезпечення умов для рекреації. Наголошувалось на призначенні парків, що вони створюються для канадського народу, для його користі, освіти та насолоди, а вже потім, щоб зберегти неушкодженими для

Таблиця 3

Кількість та площа національних парків у світі [3]

Материки та континенти	Площа материка, континенту (тис. км ²)	Кількість національних парків	Площа парків (км ²)	Площа парків у % від площі материка	Рік створення першого парку
Північна Америка	24 200	1 373	1 664 194	6,9	1872
Австралія та Нова Зеландія	7 965	1 357	503 589	6,3	1894
Південна Америка	17 800	360	619 788	3,4	1898
Європа	10 500	315	167 011, 32	1,6	1909
Африка	30 300	242	756 441	2,5	1925
Азія	44 400	377	404 922	9,1	1970

майбутніх поколінь [1]. Нині ці підходи змінилися і наблизилися до американських.

В Австралії система природоохоронних територій відрізняється не лише національними відмінами, але й специфікою в окремих штатах. Це пов'язано з правами штатів на ресурси. Тут налічується вісім систем національних парків і резерватів: одна – загальнонаціональна, решта – у семи штатах. Відповідальність за управління розділена між загальнодержавною службою національних парків та відповідними службами штатів і територій. Охоронні землі Нової Зеландії відрізняються найбільшими відносними розмірами серед країн світу (40 тис. км² – 16% площі країни). Перший національний парк тут був створений у 1894 році.

У державах Латинської Америки національні парки розглядаються як найбільш універсальна форма захисту природи. Перші парки з'явилися в Мексиці (1898), Аргентині (1903), Панамі (1923), Бразилії (1937), Венесуелі (1937), Болівії (1939). Вибір території під парк був спонтанним. Вперше принципи планової організації парків були сформульовані в середині 60-х років у Перу, на початку 70-х – у Коста-Ріці, в середині 70-х – в Екваторі [3]. У цей період вирішальне значення на формування систем ПОТ мали міжнародні рішення і рекомендації. В останні роки створюються резервати суворої охорони, наприклад, «екологічні» в Бразилії (для збереження тропічних лісів Амазонії), «біологічні» в Коста-Ріці.

У країнах Європи ПОТ переважно невеликі за площею, розкидані у зв'язку з великою освоєністю та густозаселеністю території. Національні парки створені переважно в горах, на малопродатних для господарства землях, де ще збереглась дика природа. Хоча вони і поступаються за розмірами охоронним ландшафтам, природним і регіональним паркам, проте переважають своєю кількістю [1]. Перші 10 національних парків були створені у 1909 році у Швеції. Другою була Швейцарія, яка створила національний парк у 1914 році, далі Іспанія (1918), Італія (1922), дещо пізніше Білорусія, Чехословаччина, Польща. До 1939 року у 12 європейських країнах налічувався 31 національний парк. З 1950 по 1989 роки було створено уже 160 нових парків. У 90-х роках на теренах колишнього Радянського Союзу площа

національних парків, що створені в період 1990 по 1997 роки була більшою, ніж утворених за попередні 20 років [3]. У XIX ст., особливо на початку XX ст. на Африканському континенті в результаті надмірної експлуатації природних ресурсів різко скоротились площі тропічних лісів, чисельність багатьох видів тварин. Для їх збереження та охорони було створено національні парки в Заїрі (1925), Танзанії (1951), Уганді (1952), Ефіопії (1964), Кенії (1967) [1].

Національні парки Азії відрізняються від парків інших континентів. Перший був створений у 1970 році в Непалі і був оточений з одної сторони високою загорожею та охоронявся, окрім штатних службовців, ще й солдатами. В Індії, Непалі, В'єтнамі, Японії (1934), Індонезії організовані національні парки для збереження флори та фауни.

У колишньому Радянському Союзі про створення нової категорії заповідних територій «національний природний парк» заговорили у 60-х роках XX століття. Правові норми створення і функціонування національних парків в СРСР визначались законодавством союзних республік. Вперше було визначено, що охорона об'єктів природи може здійснюватись шляхом організації національних природних парків, у Законі про охорону природи Казахської ССР від 16 червня 1962 року. На Україні це було зроблено лише у 1972 році. Першими національними парками в СРСР стали Лахемааський (Естонія, 69,9 тис. га, 1972), Гауйський (Латвія, 92 тис. га, 1973), Тбіліський (Грузія, 19,4 тис. га, 1973) (таблиця 4).

Короткий огляд систем природоохоронних територій світу дозволяє зробити наступні висновки:

1. Національні парки складають найбільш суттєву частину земельного фонду, виділеного під особливу охорону.

2. Паркам властива поліфункціональність. Національний парк включає землі як державної власності, так і інших приватних землекористувачів.

3. Завдання національних парків – сприяти еволюційному розвитку біологічних видів у їх природному середовищі та раціональному використанні природних ресурсів.

4. Національні парки містять об'єкти, що забезпечують відновлення працездатності людей та надають можливості для розвитку туризму

Таблиця 4

Національні парки у країнах колишнього Радянського Союзу

Країна	Площа країни (тис. га)	Кількість національних парків	Площа національних парків (тис. га)	Частка площі національних парків від площі країни, в %
Азербайджан	8660	0	0	0
Вірменія	2980	1	150.1	5.0
Білорусь	20760	4	335.8	1.6
Грузія	6970	2	112.31	1.6
Казахстан	271730	5	834.3	0.3
Киргистан	19850	3	180.82	0.9
Молдова	3370	0	0	0
Росія	1707540	35	6900	0.4
Таджикистан	14310	2	1630	11.4
Туркменія	48810	0	0	0
Узбекистан	44740	2	598.7	1.3
Україна	60370	10	544.2	0.9
Всього	2210090	53	11176.68	0.05
Без Росії	502550	18	4276.68	0.08

та інших видів відпочинку. Функція наукового пізнання є важливою, але не основною в національних парках.

Існують чотири типи національних парків [8]:

1) Напіввідкриті державного підпорядкування північноамериканського типу – організуються для збереження унікальних феноменів природи та ознайомлення з ними відвідувачів (США, Канада, Австралія, деякі європейські країни).

2) Напіввідкриті державного підпорядкування африканського типу – створюються для охорони мало порушених екосистем (країни Африканського континенту), і мають науково–природничу, еколого–освітню, туристичну та рекреаційну значення.

3) Закриті державного підпорядкування швейцарського типу – організують на базі цінних у біогеографічному відношенні державних земель для охорони унікальних природних екосистем з науковою та еколого–освітньою метою (рекреаційне використання паркових екосистем не допускається, а обмежене відвідування дозволено лише по спеціально прокладених наукових стежках).

4) Відкриті англійського типу рекреаційного призначення – створюють переважно на приватних землях, які відзначаються певними ландшафтно–естетичними та рекреаційними цінностями, а також на базі державних лісових та інших природних угідь, що охороняються. Тут забороняється велике промислове будівництво, проте зберігаються традиційні форми використання природних ресурсів землекористувачами (Англія, Нідерланди, Бельгія).

Ідея про потребу охорони територіально значних заповідних масивів науково–природничого значення в Карпатах зародилася на початку ХХ століття. На форумі Віденського сейму 15 листопада 1910 р. Ю. Бруницький виголосив промову на захист природи і запропонував «створити принаймні дві великі резервації у горах – імовірно в Татрах і на Чорногорі, а також кілька середніх і малих» [5, с. 254–261].

У 1940 р. Рада Народних Комісарів УРСР постановила організувати в Карпатах два великі державні заповідники – «Чорногора» (68 тис. га) і «Горгани» (50 тис. га). На жаль, Друга Світова війна перешкодила реалізації цієї постанови. У 1955 році було запропоновано створити на базі Чорногірського, Угольського та Широколужанського масивів Карпатський заповідник площею 40–50 тис. га. Однак Карпатський заповідник був створений лише у 1968 році на площі 12672 га (1991 р. площу збільшено до 19 899 га.). У 1980 році, згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР, у басейні Прута та Черемоша Івано–Франківської області було створено на площі 47,3 тис. га перший на Україні Карпатський державний природний національний парк. Згодом його було перейменовано в національний природний парк. До парку у вигляді його абсолютно заповідної зони включено Говерлянське та Високогірське лісництва, що належали раніше до Карпатського заповідника. У 1984 р. при природоохоронному впорядкуванні парку була вдосконалена його територіальна структура (приєднано ряд цінних лісових масивів пралісового характеру). Зараз площа парку становить 50,3 га.

Станом на 2000 рік в Україні налічується 11 національних природних парків – Карпатський (1980), Шацький (1983), Синевір (1989), Азово–Сиваський (1993), Вижницький (1995), Подільські Товтри (1996), Святі Гори (1997), Яворівський (1998), Сколівські Бескиди (1999), Деснянсько–Старогутський (1999), Ужанський (1999) [6]. Карпатський національний природний парк є одним із найстаріших в Україні (створений 3 червня 1980 р.), тому він може бути використаний як модель для розвитку концепції інформаційних систем національних парків.

Спостерігається повна аналогія між завданнями, що стоять перед національними парками, згідно міжнародних стандартів, і тими, що виконують національні природні парки

України [2]. Проте у більшості зарубіжних країн національні парки покликані сприяти еволюційному розвитку біологічних видів в їх природному середовищі та проведенні раціонального використання природних ресурсів, забезпечувати відновлення працездатності людей та надавати можливість для розвитку туризму та інших видів відпочинку. Мета українських парків полягає не лише у збереженні природної, але й історико-культурної спадщини народу. Вони є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність [2].

Висновки. Для охорони, збереження і підтримки біорізноманіття, природних і окультурених ландшафтів виділяються природоохоронні території (ПОТ), яких у світі налічується 30 350, загальною площею 13 232 275 км², і для позначення різних типів яких використовується понад 1 388 термінів. У багатьох випадках між ними простежуються незначні відмінності у функціях чи завданнях, і для яких у 1978 році Міжнародний союз охорони природи розробив міжнародну класифікацію десяти категорій ПОТ відповідно до завдань управління.

Національна класифікація ПОТ в Україні дається в Законі «Про природно-заповідний фонд України», від 16 червня 1992 року, стаття 3. Виділяють окремо природні території та об'єкти і штучно створені комплекси.

Перша група включає природний заповідник, біосферний заповідник, національний парк, регіональний ландшафтний парк, заказники, пам'ятки природи та заповідне урочище. Друга – ботанічний сад, дендрологічний парк, зоологічний парк та парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва.

У результаті перегляду міжнародної класифікації в 1994 році, було виділено лише шість категорій ПТО і дано визначення «природоохоронної території».

Класифікація ПОТ з 1992 року в Україні не зазнавала суттєвих змін, і основною формою природоохоронних територій довгий час були заповідники, але більшість зарубіжних країн мають і надалі національні парки. В останні роки мережа національних парків зростає і в Україні.

Формування національних парків відбувалося паралельно з розвитком природоохоронного мислення людства, і тому в перших міжнародних визначеннях національного парку, які були сформульовані Лондонською (1933) і Вашингтонською (1940) конференціями, підкреслювались його основні риси, як державний підхід створення національного парку і контроль за ним.

У статті розглядається система національних парків різної площі за частинами світу, які виникали в різний відрізок часу в окремих країнах внаслідок

природних та соціально-економічних умов, а також природоохоронних традицій.

У колишньому Радянському Союзі про створення нової категорії заповідних територій «національний природний парк» заговорили у 60–х роках ХХ століття.

Існують чотири типи національних парків.

Про потребу охорони територіально значних заповідних масивів науково-природничого значення в Карпатах вперше заговорили у першій половині ХХ століття, у 1940 р. У 1980 році, згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР, у басейні Прута та Черемошу Івано-Франківської області було створено на площі 47,3 га тис га перший на Україні Карпатський державний природний парк, що згодом його було перейменовано на національний природний парк. Зараз площа парку становить 50,3 га.

Станом на 2000 рік в Україні налічується 11 національних природних парків, і Карпатський національний природний парк є одним з найстаріших в Україні (створений 3 червня 1980 р.), тому він може бути використаний як модель для розвитку концепції інформаційних систем національних парків.

У більшості зарубіжних країн національні парки сприяють еволюційному розвитку біологічних видів у їх природному середовищі та проведенні раціонального використання природних ресурсів. Вони покликані відновлювати працездатність людей та надавати можливості для туризму та інших видів відпочинку. Мета українських парків полягає у збереженні природної та історико-культурної спадщини народу. Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення і виконують природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Список використаних джерел

1. Забелина, Н., Аралова, Н., 1990. 'Путешествие в национальный парк', Москва: Мысль, 190 с.
2. 'Закон «Про природно-заповідний фонд України», 1992, Вісник Верховної ради України, №34.
3. Кукурудза, М., 2000. 'Менеджмент національних парків', Львів: видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка.
4. 'На пути к национальному парку в Крыму', 2000, В. А. Боков, В. Г. Ена, А. Н. Рудык и др., Симферополь: таврия-Плюс, 80 с.
5. Нестерук, Ю., 1999. 'Історія охорони природи в Чорногорі', Праці НТШ. Екологічний збірник на пошану Андрія Созонтовича Лазаренка, Львів: НТШ, Т.ІІІ, с.254–261.
6. 'Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення: (довідник)', 1999, В. Б. Леоненко, С. Ю. Попович, М. Л. Клестов, та ін., К.: Омега-Л, 240 с.
7. 'Розбудова екомережі України', 1999, К.
8. Стойко, С., 1991. 'Заповідні екосистеми Карпат', Львів: Свім.
9. 'Categories, objectives and criteria for protected areas', 1978. Morges: IUCN.
10. 'Guidelines for protected area management categories', 1994. Gland, Switzerland, Cambridge, UK: IUCN.
11. Green, M., Paine, J., 1997. 'State of the world' commission on protected area', *Protected areas the 21th century: formisl and stonet works*, Australia, (from Internet) (дата звертання 17 лютого 2019 року).

References

1. Zabelina, N., Aralova, N., 1990. 'Puteshestvie v nacional'nyj park (Travel to the national park)', Moskva: *Mysl'*, 190 s.
2. 'Zakon «Pro pryrodno-zapovidnyj fond Ukraini'ny» (Law «On the Nature Reserve Fund of Ukraine»)', 1992, Visnyk *Verhovnoi' rady Ukraini'ny*, №34.
3. Kukurudza, M., 2000. 'Menedzhment nacional'nyh parkiv (Management of national parks)', L'viv: *vydavnychij centr LNU im. I. Franka*.
4. 'Na puti k nacional'nomu parku v Krymu (On the way to the national park in Crimea)', 2000, V. A. Bokov, V. G. Ena, A. N. Rudyk i dr., Simferopol': *tavrifa-Pljus*, 80 s.
5. Nesteruk, Ju., 1999. 'Istorija ohorony pryrody v Chornogori (The history of nature conservation in Montenegro)', *Praci NTSh. Ekologichnij zbirnyk na poshanu Andrija Sozontovycha Lazarenka*, L'viv: *NTSh*, T.III, s.254–261.
6. 'Pryrodno-zapovidnyj fond Ukraini'ny zagal'noderzhavnogo znachennja: (dovidnyk) (Natural Reserve Fund of Ukraine of National Value: (reference book))', 1999, V. B. Leonenko, S. Ju. Popovych, M. L. Kljestov, ta in., K.: *Omega-L*, 240 s.
7. 'Rozbudova ekomerezhi Ukraini'ny (The development of the ecological network of Ukraine)', 1999, K.
8. Stojko, S., 1991. 'Zapovidni ekosystemy Karpat (Protected ecosystems of the Carpathians)', L'viv: *Svit*.
9. 'Categories, objectives and criteria for protected areas', 1978. Morges: *IUCN*.
10. 'Guidelines for protected area management categories', 1994. Gland, Switzerland, Cambridge, UK: *IUCN*.
11. Green, M., Paine, J., 1997. 'State of the world' commission on protected area', *Protected areas the 21th century: formisl and stonet works*, Australia, (from Internet) (data zvertannja 17 ljutogo 2019 roku).

* * *